

UYGUR DEVLETİ'NİN YENİSEY KIRGIZLARI İLE İLİŞKİLERİ

Erhan YOSKA*

Özet

Türkistan'ın en eski Türk boylarından biri olan Uygurlar, M.S. 744-840 yılları arasında Ötüken'e egemenlik kurmuşlardır. Göktürk Devleti'nin İç Asya'daki devamı olan Uygurlar, üstünlüklerini bölgedeki Türk boylarına kabul ettirmek için büyük bir mücadele içinde olmuşlardır. Söz konusu mücadele edilen boylardan Uygurlara en fazla sıkıntı çıkararı, Kögmen Dağları civarında hayatlarını sürdüren Yenisey Kırgızları olmuştur. Uygurlar, Yenisey Kırgızlarına üstünlüklerini kabul ettirebilmek için beş sefer düzenlemişlerdir. 752 yılında gerçekleştirilen ilk seferle birlikte Uygurlar, Yenisey Kırgızları üzerinde yalnızlaştırılması politikası takip etmeye başlamışlardır. Uygurlar bu politikalarını 810 yılında düzenledikleri sefere kadar uygulamışlardır. Ötüken'de kurulmuş olan devletlerin, Kırgızlara karşı takip etmiş oldukları politika, 840 yılında Ötüken coğrafyasına gerçekleşecek olan Kırgız baskınının tarihî alt yapısını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Uygurlar, Yenisey Kırgızları, Türkistan.*

The Relationships Of Uygur State With Yenisei Kirghizs

Abstract

Uygurs, one of the oldests Turkic tribes of Turkistan, have dominated to Ötüken between the years 744-840 B.C. As being the continuation of Göktürk State in the Inner Asia, Uygurs have been in a big struggle in order to get their superiority accepted by other Turkic tribes in the region. Among these problematic Turkic tribes, the ones creating problems most are the Yenisei Kirghizs settling around the Kögmen Mountains. Uygur Turks had organized five war campaigns against them in order to make their superiority accepted. Together with the first campaign organized in 752,

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Uygurs had started to follow an alienation policy towards Yenisei Kirghizs. They had applied this policy until the campaign organized in the year of 810. The policy, followed by the states established in Ötüken against Kirghizs, had formed the historical basis of the Kirghiz attack happened in 840 to Ötüken geography.

Keywords: *Uygurs, Yenisei Kirghizs, Turkistan.*

Göktürk Devleti'nin 744 yılında yıkılmasından sonra bozkır coğrafyasına hâkim olan Uygurlar, bozkır kültürüyle Ötüken bölgesinde kendi devletlerini kurmuşlardır. Göktürk Devleti'nin İç Asya'daki varisi olan Uygurlar, üstünlüklerini bölgedeki Türk boylarına kabul ettirmek için büyük bir mücadele vermişlerdir. Bu mücadele edilen boylarının en önemlisi, hiç şüphesiz, Kögmen (Sayan) Dağlarının kuzeyindeki Yenisey havzasına yerleşerek, Ötüken'de kurulan devletlere sürekli olarak muhalefet etmiş olan Kırgızlar olmuştur. Bilge Kağan'ın 734 yılında ölümünden sonra, yerine geçen oğulları devleti ellerinde tutamamışlar, içeriden tarihî Türk boylarına, dışarıdan ise Çin'in baskısına dayanamayan Göktürk Devleti kısa sürede çökmeye başlamıştır. 739–740 yıllarında ise Moyen-Çor (Bayançur) tarafından Dokuz Oğuzların katılımıyla, “On Uygur” ittifakı meydana getirilmiştir. On Uygur ittifakının kurulması, Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulacak siyasi teşekkülün alt yapısını oluşturmuştur¹. Göktürk Devleti'nin zayıflaması ve On Uygur ittifakının oluşturulması neticesinde aradığı siyasi ortamın teşekkül ettiğini gören Çin; Türk boylarını itaat etmeye çağırmıştır². Göktürk Devleti'ndeki Türk boylarının Çin'e itaatlerini arz edip etmedikleri bilinmiyorsa da, bu tarihten sonra Göktürk Devleti yıkılıncaya kadar, Basmıl, Uygur ve Karluklar arasında güçlü bir ittifakın kurulduğu ve üstünlüğün Basmıllarda olduğu bilinmektedir³.

Babası Kül Bilge'ye bağlı olarak, binbaşı unvanıyla hareket eden Moyen-Çor 741 yılında Türkistan'daki Türk boylarının birçoğunu itaati altına almıştır⁴. Uygurlar ve dönemi ile ilgili bilgi veren temel kaynaklardan olan Terhin ve Şine Usu Yazıtlarında bu durum “*it yılında (746) Üç Karluklar kötü düşünüp kaçtılar. Batıya On-Oklara sığındılar, orada onlara tabii oldular...*

¹ Varis Abdurrahman Çakan, Orta Türk Tarihine Giriş, C.1, A Kitap Yayınları, Ankara 2015, s.295.

² Colin Mackerras, “Uygurlar”, Çeviren: Şinasi Tekin, Erken İç Asya Tarihi, Derleyen: Denis Sinor, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009, s.425.

³ Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.194.

⁴ Saadettin Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Akçağ Yayınları Ankara 1997, s.21.

üç Karluklar domuz yılında (747), Dokuz- Tatarlar, Dokuz Buyruk, bin komutan ve halk ayağa kalkarak Köl Bilgeye maruzatta bulundular: atalarımızın ünü vardır. Ötüken ülkesi sizde, yönetin demişlerdir. Tay Bilge Tutuk orada Yabgu atanmıştır..."⁵ Moyen-Çor'un hâkimiyeti altına aldığı boylar arasında, Kögmen (Sayan) dağlarının kuzeyinde, Yenisey nehrini oluşturan Büyük ve Küçük Kem ırmakları havzasını mesken tutmuş Kırgızların adı geçmemektedir. Muhtemelen Kırgızlar bu dönemde, başkentleri Kemcikeş'ten Orhun bölgesinde gelişen olayları yakından takip etmişler ve konjonktür Göktürklerin aleyhine geliştiği için, Moyen-Çor'un hakimiyetini kabul edenlerin arasına katılmışlardır⁶. Fakat ileride de görüleceği üzere, Yenisey Kırgızları, Uygurların Orhun ırmağı kenarında kurmuş oldukları devlete kısa bir süre sonra muhalefet etmeye başlamışlardır. Kırgızlar; Yenisey nehri civarındaki boylarla ittifak kurarak, tarihî dönemlerden itibaren Ötüken'de kurulmuş devletlerle, rekabet etmeye ve bağımsız yaşamaya özen göstermişlerdir⁷.

742 senesinde Basmıl⁸, Uygur ve Karluklardan⁹ müteşekkil boylar Göktürklerle hücum ederek, Kutlug Yabgu'yu mağlup etmişlerdir. Göktürk kağanının yerine Basmılların lideri olan A-shih-na- Ho-la Bilge kendini Kağan olarak ilân etmiş ve müttelik devletlerarasında bir idari taksimat gerçekleşmiştir¹⁰. Buna göre Orhun bölgesinde kurulan bu yeni kağanlıkta Uygurlar "Sol Yabguluk", olarak ülkenin doğusuna Karluklar da "Sağ

⁵ Çakan, s.296.

⁶ Ötörkul Karayev, Türk ve Kağanlıkları, Çeviren: Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.87.

⁷ Sadettin Gömeç, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, s.10.

⁸ Basmıllar, Turfan'ın kuzeyi, Baykal Gölü'nün güneyi ve Kırgızların güney doğusunda dağınık halde yaşamışlardır. Fazla askeri gücü bulunmayan ve Çin'e uzak olmaları dolayısıyla Basmılların adlarına VII. Yüzyılın ortasına kadar Çin kaynaklarında rastlanmamıştır. VIII. Yüzyılın ortalarındaki ittifakla Basmıllar, tarihteki en parlak dönemlerini yaşamışlar ve bundan sonra çeşitli boylarla karışıp ortadan kaybolmuşlardır. Ahmet Taşağıl, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2004, s.53-55.

⁹ Çin kaynaklarında adlarına ilk defa V. Yüzyılın başında rastladığımız Karluklar, genel olarak Altay dağlarının batısında zaysan, urungu ve Algöller civarında yaşamışlardır. I. Göktürk Devleti'nin Maveraünnehre doğru ilerlemesinde büyük paya sahip olan Karluklar, bazen Batı, bazen de Doğu Göktürk Devleti'ne tabi olmuşlardır. Çin'in teşvik ve tahrikleri sonucu, zaman zaman da isyan etmişlerdir. Bkz; Hüseyin Salman, "Karluklar", Türkler, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.421-424.

¹⁰ Erkin Emet, "Uygur Türkleri ", Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.234.

Yabguluk” olarak ülkenin batısına yani On-Ok yurduna hükmetmeye başlamışlardır. Bu zamana kadar irkin ve ilteber gibi küçük unvanlar taşıyan Uygur reisleri, bu siyasi gelişmelerden sonra, Türklerde Kağan’dan sonra gelen ve büyük memuriyetlerden sayılan Yabgu’luğa terfi etmişlerdir¹¹. Bu arada 742 senesinde “Yabgu” unvanını taşıyan Uygurların reisi, Kutluğ Bilge Kül Kağan Çin’e elçiler yollayarak Çin İmparatoru’ndan “adaleti kabul eden reis” anlamında Huai-jen unvanını almıştır. 743 senesinde Uygur Yabgusu, Göktürklerin son kağanı Ozmış Kağana hücum ederken, diğer taraftan Dokuz-Oğuzların başında bulunan oğlu da Oğuz kuvvetleri ile birlikte savaşa katılmıştır¹². Bu savaşta Göktürk Devletinin tarih sahnesinden silinmesine sebep olan en son darbe 744 yılında yine Göktürkler gibi “Aşına” soyundan gelen bir hükümdara sahip Basmıllar tarafından vurulmuştur¹³. Basmıl Kağanı, Ozmış Kağan’ın başını keserek Çin sarayına yollamış ve o zamana kadar Uygurların hâkimiyetinde olan Basmıllar bu başarılarından dolayı bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Basmıl Beyi A-shih-na Ho-la Bilge Ötüken’de Kağan olarak başa geçmiş olmasına rağmen, Uygurlar bu kağanının hâkimiyetini kabul etmemişlerdir. Uygurlarla aynı yönde düşünen Karluk yabgusu arasında bu defa da Basmıllara karşı bir ittifak ortaya çıkmıştır. Uygur Yabgusu, Karlukların yardımıyla da A-shih-na- Ho-la Bilge Kağan’ı yenmiş ve O’nu öldürmüştür. Karluklarla yapılan ittifaka son verilmesiyle Ötüken’de siyasi durum Uygurların lehine değişmiştir. Böylece Orhun bölgesinde 744 senesinde yeni bir kağanlık kurulmuş ve devletin ilk kağanı, Yağlakar boyundan, Çin kaynaklarında Ku-tulu Pi-Chia Chüeh olarak geçen, “Kutlug Bilge Kül Kağan” olmuştur¹⁴. Kutlug Bilge Kül Kağan zamanında Uygurlar, Altay Dağlarından, Baykal gölüne kadar uzanan bölgeye, yani daha önce Hun İmparatorluğu’nun hâkim olduğu coğrafyaya egemen olmuşlardır. Uygurlar bu dönemde, kendilerine başşehir olarak, o zamanlar “Ordubalıg¹⁵” ismiyle zikredilen ve Hunlar zamanından beri yerleşim yeri olarak kullanılan, Yukarı Orhun nehri üzerindeki “Kara

¹¹ Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 2001, s. 177.

¹² Erhan Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, Kömen Yayınları, Konya 2011, s.66.

¹³ Gömeç, Uygur Türkleri, s.23.

¹⁴ Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri Tarihi”, s.144.

¹⁵ Ordubalıg anlam itibariyle içinde hükümdarın çadırının ve köşkünün bulunduğu şehir anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Emel Esin, “Orduğ: Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, VI/10-11 (1968), s. 135.

Uygur Devleti'nin Yenisey Kırgızları İle İlişkileri

Balgasun” şehrini seçmişlerdir. Ötüken bölgesinde Göktürk Devleti'nin ortadan kaldırılıp, Uygur Kağanlığı'nın kurulduğu bu dönemde Yenisey Kırgızları, siyasi gelişmelerin içinde çok fazla ön planda olmamışlardır. Yenisey Kırgızları; bu tarihlerde, yani 713– 755 yılları arasında, tam dört kere Çin sarayına hediyelerle elçiler yollayarak¹⁶, Çinlilerle siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerini iyileştirmek istemişlerdir. 710 yılında, Göktürlere mağlup olmalarından beri, Orhun bölgesinde gelişen olayları Kögmen Dağlarının kuzeyinden takip eden Kırgızlar¹⁷; bir müddet sonra, Uygurların bölgede fazla güçlenmesini istemeyen Çin tarafından teşvik ve tahrik edilmişler, Türkistan'daki olaylara müdahil olmaya başlamışlardır. Özellikle Ötüken merkezli kurulmuş Hun ve Göktürk Devletleri'nin devamı olarak, Onların takip etmiş olduğu dış politikayı benimseyen Uygurlar, kendilerine karşı tehdit olarak gördükleri Yenisey bölgesinin siyasi ve askerî bakımdan en güçlü olan boylarından olan Kırgızlara karşı, her fırsatta harekete geçmişlerdir. Bu bağlamda, Uygur Devleti'nin genişlemeye başladığı dönemde, Kögmen Dağlarının ötesinden gelebilecek muhtemel Kırgız tehlikesini ortadan kaldırmak amacıyla onlar üzerine sefer düzenlemişlerdir¹⁸.

Moyen-Çor Kağan'ın devri her bakımdan Uygur Devleti'nin geliştiği, sağlam temellere oturduğu bir devir kabul edilmektedir. Çünkü Moyen-Çor Kağan'ın iktidarda bulunduğu zamanda (748–759) Uygur Devleti her bakımdan büyümüş, etrafındaki boy ve devletlere üstünlüğünü kabul ettirmiş ve teşkilatlanmasını da tamamlamıştır. Kutlug Bilge Kül Kağan'ın vefatından sonra Tigin Moyen-Çor'un ilk işi, kardeşi Tay Bilge Tutuk'a karşı taht mücadelesine girişmek olmuştur. Çünkü kısa ve başarılı bir dönemden sonra Kutlug Bilge Kül Kağan, yerine oğlu Tay Bilge Tutuk'u tayin ederek 748 yılında ölmüştür¹⁹. Kutlug Bilge Kül Kağan'dan sonra Uygur tahtı için iki kardeş, Tay Bilge Tutuk ve Moyen-Çor arasında mücadele başlamıştır. Tahtın resmi varisininin Tay Bilge Tutuk olmasına mukabil, Uygur Devleti'nin kuruluşunda Kutlug Bilge Kül Kağan'a en çok yardım sağlayan Moyen-Çor olduğu için, O, ağabeyinin kağanlığını tanımamış ve onunla mücadeleye girişmiştir. Ağabey Tay Bilge Tutuk, Sekiz Tatar ve Dokuz Oğuzların desteğini almasına rağmen, On Uygurlar tarafından desteklenen Moyen-Çor

¹⁶ Taşağıl, Eski Türk Boyları, s.77.

¹⁷ Karayev, Türkler ve Kağanlıkları, s.87.

¹⁸ Vasily Viladimiroviç Bartold, Orta Asya: Tarih ve Uygarlık, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 197.

¹⁹ Ahmet Taşağıl, “Uygurlar”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.217.

ile baş edememiş ve girişmiş olduğu mücadeleyi canıyla ödemiştir. (749) Ağabeyine karşı kazanmış olduğu mücadeleden sonra Tengride Bolmuş İl Etmış Bilge Kağan unvanını alan Moyen-Çor'un ilk icraatı kağanlık otağını Ötüken'de kurmak olmuştur²⁰. Bu dönemde Yenisey Kırgızlarının, Uygur devletinde yaşanmış olan taht mücadelesinde taraf olup olmadıkları bilinmemekle beraber, yaşanan gelişmelerden Merkezî Asya'daki olayları takip ettikleri sonucuna varılabilir.

Uygurların Ötüken'e hâkim olmasına muhalefet eden Kırgızlar; müteffikleri Çikler ve Üç Karluklarla beraber savaş hazırlıklarına başlamışlardır. Müteffiklerin hareketini önceden haber alan Moyen-Çor, Bolçu Nehri²¹ kıyısında önce Üç Karlukları mağlup etmiştir²². Devamında Uygurlar, Yenisey Kırgızlarının güney komşusu Çikler üzerine bir sefer düzenleyerek²³ Onları, Yenisey nehri kıyısında yapılan savaşta mağlup etmiştir²⁴. Çiklerin mağlup edilmesi ile 752 yılında Uygurlara karşı kurulacak ittifakın tarafları belli olmaya başlamıştır. On Uygurların kendilerini rahat bırakmayacağını bilen Yenisey Kırgızları, muhtemelen 752 senesinde, daha önce Moyen-Çor'a karşı Tay Bilge Tutuk'u destekleyen Dokuz Oğuzlarla, Uygurlara karşı bir ittifak oluşturmuşlardır. Söz konusu bu ittifakı L.N. Gumilev, farklı dinî grupların dinî çatışması olarak değerlendirmektedir. Gumilev, Şine-usu kitabelerindeki “*Karluklara kendi adamlarını gönderdi...taygada isyan çıkaracağım dedi ve siz dışarıdan... sizinle birleşmek istiyorum...*” ifadelerine dayanarak etnik temeli olmayan bu ittifakı teslis okumuş olan Hristiyan cemaatin varlığına dayandırmaktadır. Gumilev, bu ittifakın 751'de Çikleri ve Kırgızları ayaklandırarak kâfir hakana karşı şiddetli muhalefette bulduklarını ifade etmektedir²⁵.

Şine-Uసు yazıtından anlaşılacağı üzere, Uygurlara karşı tek başlarına üstünlük kuramayacaklarını düşünen Kırgızlar, komşuları Çikleri de bu ittifaka dâhil etmişler ve Uygurlara bir darbe vurma hazırlığına girişmişlerdir.

²⁰ Ablet Kamalov, “Uygur İmparatorluğu (744-840)”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.226; Gömeç, Uygur, s.27.

²¹ Sadettin Gömeç Boçu Nehrinin İrtiş Nehri'nin güney kolu olduğunu ifade ederken, Erhan Aydın bu nehrin Urungu olduğunu ileri sürmektedir. Bkz: Gömeç, Kırgız Türkleri, s. 25; Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s.114.

²² Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s. 61.

²³ Gömeç, Uygur Türkleri, s.28.

²⁴ Lev Nikolayeviç Gumilev, Eski Türkler, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s.452.

²⁵ Gumilev, Eski Türkler, s.454.

Daha sonra bu birleşmeye Üç-Karluk boyu ve Çiğiller de katılmıştır. Müttefiklerin hareketini önceden haber alan Uygurlar, ilk önce Üç Karlukları, daha sonra da Çikleri itaat altına almışlardır. Şine-Usu yazıtında bu husus şöyle anlatılmaktadır: “Tokuz Oğuzlar begleriyle gelmişlerdi. Uygurlara itaat etmeyerek düşman oldular. Ürüng Beg'de ve Kara-Bulak'da oturuyorlardı. Tokuz-Oğuzlar, Kırgızlara doğru adam gönderip: "Siz çıkın, Çikleri çıkarın, ormanda birleşelim" diyorlar. Bunun üzerine Moyen-Çor yürüyerek, bir Tutuk'un başkanlığında Çiklere doğru bin adam göndermiştir. İsi ülkesine de Azlardan birini gönderir. Bir keşif kolu düzenleyerek hem Kırgızları, hem de İsileri kontrol etmiş, Oğuzlar tarafından Kırgızlara gönderilen casus yakalanarak durum hakkında bilgi alınmış ve Bolçu Nehri kıyısında Üç-Karlukları yenmiş, orada otağını kurdurmuştur. Çik halkını da göndermiş olduğu bin kişi sürüp getirmiştir. Daha sonra Moyen-Çor, Türk devlet anlayışına göre Çik halkına Tutuk tayin etmiştir. İşbaraları, Tarkanları orada taltif etmiştir. Tokuz Oğuzlar, Karluklara doğru adam gönderip, “siz çıkın. Biz içeride karışıklık çıkaralım” diyorlar. Dışarıdan da onların baskın yapmasını istiyorlar. Bu arada Basmıllar da düşman oldular. Fakat Uygurlar onlara fırsat vermemişler ve onları mağlup etmişlerdir. Ondan sonra Karlukların malını mülkünü yağmaladılar. Basmıllar ve Karlukların yurdu yağmalandıktan sonra Yogarı Yarış'ta bir kez daha bozguna uğratıldılar. Bu sırada Çin'deki Oğuzlar ve Türkler, Uygurlara karşı harekete geçmeyi başardılar. Daha sonra Orkun ve balıklı nehrinin kavşağında Moyen-Çor otağını kurdurarak, Yenisey kıyılarında muhtemelen Abakan civarlarında Çiğillere de bir darbe vuruldu.”²⁶ Görüldüğü üzere Uygur Kağanı Moyen-Çor'un usta siyasetine ve gücüne karşı hiçbir muvaffakiyet gösterememişlerdir. Uygur kağanlığına karşı olan muhalefeti, daha önce taht mücadelelerinde Tay Bilge Tutuk'u destekleyen Dokuz Oğuzlar başlatmışlardır. Üç Karlukların da katıldığı bu ittifaka, Yenisey Kırgızları, Çikler, İsiler, Çiğiller ve nihayet Çin'deki Türk boyları da iştirak etmişlerdir. Müttefikler arasındaki haberleşmeyi kesen ve onlara karşı birer birer mücadele eden Moyen-Çor, zafere ulaşmıştır. Çok geniş tabanlı bir ittifaka karşı mücadele vermiş olan Uygurlar, müttefikler arası irtibatın zayıf olması ve

²⁶ Gömeç, Uygur Türkleri, s.32–33; Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s.77.

onların hamlelerine karşı hızlı cevap vermiş olduklarından başarıya ulaşmışlardır²⁷.

Şine-Usu yazıtına göre bu dönemde Yenisey Kırgızlarına karşı başka bir sefer düzenlenmemiştir. Sadece Yenisey Kırgızlarıyla, ittifakın diğer mensupları arasındaki irtibat kesilmiş ve onların yalnızlaşması sağlanmıştır. 752 yılında cereyan eden ve Uygur Devleti'nin daha güçlü hale geldiği bu olaylarda, Yenisey Kırgızları ister istemez Ordubalıg'ın hâkimiyetini kabul etmiş gibi görünmüşlerdir²⁸. Uygur Devleti'ni siyasi, askeri ve ekonomik anlamda iyice güçlendiren Moyen-Çor, Şine-Usu ve Terhin Yazıtlarında yer alan bilgilere göre; 755 yılına kadar iç isyanları bastırarak devletin bütünlüğünü sağlamış ve daha sonra Uygur hakimiyeti altına alınan bütün boy ve kavimlerin elçilerinin katıldığı büyük bir kurultay tertip etmiştir. Moyen-Çor'un adına dikilen kitabeye göre O'nun kağanlığı döneminde Dokuz Oğuz, Çik, Üç Karluk, Türkiş, Basmlı, Çigil ve Kırgızlar gibi Türk Boyları ile Tatar, Az, Ki-tan Sogd gibi kavimler Uygur hakimiyeti altına alınmıştır²⁹. Moyen-Çor döneminde Uygur Devleti'nin sınırları; doğuda Sarı Irmağın aşağı taraflarından batıda Tanrı Dağlarının eteklerine, kuzeyde Yenisey'in ortalarından güneyde Künlün dağlarına kadar ulaşmaktadır³⁰.

758–759 döneminde, Uygurların Ulu Kağanı Moyen-Çur ölmüş ve yerine oğlu Böğü Tengri geçmiştir. Böğü Kağan döneminde genel olarak Uygur Devleti'nin üstünlüğünü kabul etmek istemeyen Türk boyları ile yabancı kavimler arasında ilişkiler zayıflatılmış, bu unsurları tahrik ve teşvik eden Çin ile de iyi ilişkiler kurulmuştur³¹. Takip edilen bu politika karşısında Uygurlara karşı kin ve nefret besleyen Yenisey Kırgızları üzerine, 758–759 yılında, siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı, Moyen-Çur dönemindeki siyasetin bir devamı niteliğinde bir sefer tertip edilmiştir. Buna göre Uygurlar daha önce Moyen-Çur zamanında, 752 yılındaki dâhili ve harici mücadelelerde Yenisey Kırgızlarını kesin bir biçimde itaat altına alamamışlardır. Yenisey Kırgızlarının varlığı, Uygur Devleti'nin bekası için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Bunun yanında girişmiş olduğu mücadelelerde

²⁷ Peter B. Golden, Türk Halkları Tarihine Giriş, Çeviren: Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum 2006, s.212.

²⁸ Aydın, Uygur Kağanlığı Yazıtları, s. 77.

²⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, Sorularla Eski Türk Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 139.

³⁰ Çakan, Orta Türk Tarihine Giriş, s. 299.

³¹ Özkan İzgi, Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 19.

Merkezî Asya'ya siyasi açıdan hâkim olan, daha önce Hun ve Göktürk devletlerinin sahip olduğu topraklara hükmeden Uygurlar, ekonomik açıdan da devleti geliştirmek istemekteydiler. Çin-bozkır ticaretine sahip olmak isteyen Uygurların en büyük rakibi Yenisey Kırgızları idi. Kırgızlar, Yenisey bölgesindeki başta samur kürkler olmak üzere, misk, demir ve Kırgız ustalarının yapmış oldukları silahları, bozkırdan temin ettiği emtia ile birlikte Çin'e ihraç etmekteydiler. Bu amaçla, 758-759 yıllarında, yalnızlaştırılan Kırgızlara karşı, yay ile donatılmış 400.000 askerden oluşan, oldukça kalabalık bir ordu ile harekete geçmişlerdir³². Sefer öncesinde Böğü Kağan Uygurlara Yenisey vadisi ile Çin arasındaki bölgeyi abluka altına almıştı ve T'ang hanedanı ile ittifak halinde olan Kırgızların yardım alması engellenmiştir³³. Yenisey Kırgızlarının müttefiki olan Çikler, daha önce 750 ve 752 yıllarında ağır darbe aldıkları için, Uygurlar, 758-759 yıllarında yapılan seferde sadece Kırgızlara karşı mücadele etmişlerdir. Çin kaynaklarının bahsettiği savaş neticesinde Kırgızlar, ağır bir mağlubiyet almışlar ve 50.000 kişilik Kırgız ordusu büyük kayıplar vermiştir³⁴. Savaşın ardından Uygur ablukasıyla 758-840 yılları arasında Kırgızların, Çin sarayına elçi gönderememişlerdir³⁵. Buna mukabil Çin'de 755-763 yılları arasında meydana gelen Türk-Sogd karışımı bir kabileye mensup bulunan An Lu-Şan'ın³⁶ isyanı sebebiyle de T'ang hanedanı kendini toparlayamamış ve Türkistan'daki gelişmelere de müdahale edememiştir³⁷.

758 yılında Böğü Kağan'ın başında bulunduğu Uygurlara karşı ağır bir mağlubiyet Kırgızlar, Yenisey bölgesine çekilerek, kendilerine ticari açıdan yeni yollar aramaya başlamışlardır. N.Ya. Biçurin, Yenisey Kırgızlarıyla ilgili bilgiler verirken “759 yılında Böğü Kağan yönetimindeki Uygurlar, Yenisey Kırgızlarını yenmişlerdir. 759 tarihinden sonra Yenisey Kırgızlarıyla Orta Devlet yani kendilerini dünyanın ortasında ve dolayısıyla merkezinde sayan Çin İmparatorluğu arasına Uygurlar girmişlerdir. Yenisey Kırgızları Tacikler,

³² Vasily Viladimiroviç Bartold, Kırgızlar, Çeviren: Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, Konya 2002, s.28.

³³ Golden, Türk Halkları Tarihine Girişi s..212; Barthold, Kırgızlar, s28.

³⁴ Karayev, Türkler ve Kağanlıkları, s.88; Gömeç, Kırgız Türkleri, s.26; Michael R. Drompp, Tang China and The Collapse of The Uighur Empire: A Documentary History, Brill Leiden-Boston, 2005, s.225; s.399.Emet,” Uygur Türkleri”, s.234.

³⁵ Kamalov, “Uygur İmparatorluğu”, s.226; Gumilev, Eski Türkler, s.452.

³⁶ S. G. Klyashtorny-T.İ. Sultanov, Kazakistan: Türk'ün Üç Bin Yılı, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.114.

³⁷ Mackerras, “Uygurlar”, s. 426.

Tibetliler ve Karluklar ile siyasi ve ticari anlamda iyi ilişkileri olmuştur. Fakat bu ilişkilerin şekillenmesinde Uygurların payı büyük olmuştur. Tibetliler, Yenisey Kırgızlarıyla olan ilişkilerinde Uygurlardan çekinmişler ve Karluklardan askerî koruma talep etmişlerdir... Tacik yurdundan 20 deveden fazla ipek yüklü kervanlar geçmekteydi...” demektedir³⁸. Yani ekonomik açıdan birbirine muhtaç bulunan Kırgızlar, Tacikler, Karluklular ve Tibetliler iyi geçinmişler ve ortak menfaatleri gereği Uygurlara karşı ortak hareket etmişlerdir. Özellikle bu dönemde siyasi ve ticari olan Tibetlilerin, göndermiş oldukları casusların Yenisey bölgesinde etkin olmalarından dolayı” Tibet-Kırgız ilişkilerinde yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır³⁹. Sonuç olarak Kırgızlar, Karluklular, Tacikler, Tibetliler ve Araplarla ticari ilişkiler kurarak, batıya doğru yeni yollar açmaya koyulmuşlardır. 758 yılında yapılan Kırgız seferi, Uygur kağanlığı açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Uygurlar ise bu galibiyetten sonra sınırlarını doğuda Sarı Nehir’den batıda Tanrı Dağlarının batısına, kuzeyde Yenisey nehrinin orta mecralarından güneyde Künlün Dağlarına kadar genişletmeyi başarmışlardır. Böğü Kağan zamanındaki bu sefer sonucunda, Kırgızların Uygur hanedanına karşı öfkeleri daha da artmıştır. Yenisey Kırgızlarının, öfkelerinin artmasının temel sebepleri arasında Böğü Kağan’ın Kırgızların siyasi yapılarına müdahalede bulunması ve yöneticilerine “Piste-dun Tsze tszin” yani Bilge Tong Erkin şeklindeki unvanı tevcih etmesi gösterilmektedir⁴⁰ ki Uygur kağanı Kırgız Ajosunu⁴¹ ifade ederken Kağan’dan sonra Bey’den önce Erkin unvanını kullanmıştır⁴². Yani Kırgızlar yenilgileriyle hem bölgedeki diğer boylara karşı üstünlüklerini

³⁸ Nikita Yakovleviç Biçurin, *Sobraniye Svedeniy o Narodah Obitavşih Sredney Azii v Drevniye Vremena*, Almatı 1998, s.363.

³⁹ Gumilev, *Eski Türkler*, s.493-494.

⁴⁰ V.V. Barthold, *Kırgız cana Kırgızistan Tarihli Boyunca Tandalma Emgekter*, Bişkek 1997, s.26.

⁴¹ Yenisey Kırgızlarında Bey anlamında kullanılan askeri ve siyasi unvana Ajo denilmektedir. Ace, Oco veya Oja olarak da kaynaklarda geçen Ajo’nun Yenisey Kırgızlarında Kanunları uygulayan ve aynı zamanda ülkenin baş hakimi hükümdar kağanın unvanı olarak da kullanılmıştır. Bakınız: L.R. Kızlasov, *Hakasların Hükümdarlık Unvanı Ajo ve Yenisey Runik Yazılarının Kullanıştan Kaldırılması Zamanı Hakkında*, (Çeviren: Ahat Salihov, Gülcemal Alhanlıoğlu), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.88, s.50; Barthold, *Kırgızlar*, s.19; Muratbek Kocobekov, *Orta Asırlarda Kırgız Türklerinin Uruk Münasebetleri*, (Çeviren: Mustafa Kalkan), *Türk Yurdu*, (Kırgızistan Özel Sayısı), Kasım 2001, C.21, S. 171,s.53.

⁴² Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, *Türk dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını*, İstanbul 1988, s.15.

hem de bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir ve Uygurlara samur olarak ödedikleri vergi ile bağlı kalmışlardır⁴³.

Bütün bu siyasi, ekonomik ve kültürel sebeplerden dolayı Kırgızlar, Uygurlara karşı fırsat kollamaktaydılar⁴⁴. Bu fırsat, birtakım olaylar ve gelişmelerden sonra, 779 tarihinde Uygur Kağanlığındaki meydana gelen kargaşada ortaya çıkmıştır. Uygurlar on aileden meydana gelmiştir. Bu aileler; Yağlakar, Kuturgur, Bugastır, Avçağ, Hazar (kasar), Khugursu, Yağma, Ayavir, Turlam Vibur ve Ediz olup, bu ailelerin liderliği ise Yağlakar ailesinin elinde bulunmaktaydı⁴⁵. Yağlakar ailesi tarafından kurulmuş olan Uygur devletindeki müşavirler kargaşanın temel sebebini oluşturmaktadırlar. Başta Sogd menşeli bazı kişiler olmak üzere, kağanın danışmanları, başta bulunan Böğü Kağan'ın aklını karıştırmışlar ve O'nu Çin'i ele geçirmek için zorlamışlardır. Ancak bu arada devlet içindeki milli gücün bakanlarından ve temsilcilerinden biri olan Tun (Tonga) Baga Tarkan ona nasihatte bulunmuş ve *"T'ang büyük devlet. Ayrıca bize şu anda kötülüğü de yok. Geçen yıl biz T'ai-yüan'a girdik, on binlerce at ve koyun ele geçirdik. Fakat ülkemize ulaştığımızda yaralarımızdan ızdırap çekiyorduk. Eğer Çin'e bütün kuvvetimizle saldırıp, muvaffak olamazsak, bu kez nasıl geri döneceğiz?"* diyerek⁴⁶ Böğü kağan'ı bu hedefinden vazgeçirmeye çalışmış ve Çin'e saldırmak için T'ang sarayındaki kargaşadan faydalanmak isteyen Sogdluların görüşüne karşı çıkmıştır. Böğü'nün kararından vazgeçmediğini gören Tun Baga Tarkan, gerçekleştirdiği bir darbe ile Böğü Kağan'ı öldürmüştür. Tun Baga Tarkan, Onunla birlikte, kağanın akrabalarını, adamlarını, Onu Çin'e karşı kıskırtan Sogdluları ve 2000 kişiyi de ortadan kaldırmıştır⁴⁷. Böylelikle Uygurları oluşturan dokuz boyun lideri konumundaki Yağlakar'ın hâkimiyetine son verilmiştir⁴⁸. Yağlakar ailesinin hâkimiyetine son veren Tun Baga Tarkan'ın (779-789) iktidara geçmesindeki en büyük faktör Yenisey Kırgızlarının Ajosu Kutlug Tarkan'dır. Kırgızlar, Böğü'den intikam almak amacıyla Tun Baga Tarkan'ın darbesi sırasında O'na yardım etmişlerdir. Bu dönemde Kutlug Tarkan, Yağlakar hanların tâbî olduğu, onların güvenini

⁴³ Gumilev, Eski Türkler, s.456.

⁴⁴ Barthold, Kırgız cana, s.27.

⁴⁵ Turgun Almas, Uygurlar, (Çeviren: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.133.

⁴⁶ Saadettin Gömeç, "Türk Tarihinin Kahramanları: "Tun Baga Tarkan", Orkun, Sayı 82, İstanbul 2004, s.2.

⁴⁷ Gömeç, "Tun Baga Tarkan", s.3.

⁴⁸ Mackerras, "Uygurlar", s.426.

kazanmış bir Kırgız'dır. Tun Baga Tarkan'ın, Böğü ile mücadelesinde ona yardım etmiş ve 758 yılında Kırgızların ağır mağlubiyetiyle sonuçlanan seferin intikamını da almıştır. Yaklaşık 30 yıl süren bir hâkimiyetten sonra, Yağlakar ailesi eski siyasi, askerî vb. güçlerini kaybetmiş ve Uygur iktidarı Tun Baga Tarkan ve ailesine geçmiştir⁴⁹. Uygur Devleti'nde kağan sülalesinin değişmesine yönelik darbeye büyük yardım sağlayan Kırgızların, devlet içindeki konumları değişmiştir. Bu tarihten sonra Uygur Kağanlığında Kırgızların üstünlüğü görülmeye başlamıştır. Fakat bu üstünlük çok uzun sürmemiş, Tun Baga Tarkan ailesine mensup Ay Tengri'de Ülüg Bulmuş Alp Ulug Bilge Kağan (795–805) devrinde yapılan Kırgız seferiyle son bulmuştur⁵⁰.

795 senesinde ölen Uygur kağanı A-Ch'o (Feng Ch'eng) yerine geçecek Tigini olmadığı için, Uygur aksakallıları ve halk'ın desteğini alan, Uygur Kağanı'nın evlatlığı, Ediz⁵¹ boyundan ordu komutanı ve Ulu Aygucu görevlerini yürüten Kutluk Bilge'yi Kağan olarak tahta geçirmişlerdir. Çin kaynaklarında Kutluk Bilge Kağan'dan *"Aslında bu Ediz soyundandı. Meselelerin münakaşasında çok akılcıca laflar ederd, savaşta da güçlü ve mahirdi. Tyen-çin Yani Tun Bağa zamanından beri orduya hâkimdi ve büyük bir nüfuzu vardı. Bütün büyük vezirler ve kabile reisleri ondan korkuyorlardı ve O'na itaat ediyorlardı. Kağan olunca da Yağlakar soyunun unvanını aldı ve Çin'e bir elçilik heyeti yollayıp selefinin ölmüş olduğunu bildirdi..."* diye bahsetmektedir⁵². Kurultay tarafından Kağan olarak seçilen Kutluk Bilge Kağan'ın en önemli icraatı Karluk kabilesinin isyanını bastırmak, Tibetlilerin ellerini Doğu Türkistan'dan çekmeye mecbur etmek ve büyük Kırgız zaferi olmuştur. Özellikle Kırgızlara karşı yaptığı seferler, Kutlug Bilge Kağan'ın adını ebedileştirmiştir⁵³. Çünkü Moyen-Çor ve Böğü Kağan devirleri de Uygur tarihi açısından parlak devirler olmakla beraber Kırgız meselesi

⁴⁹ Gömeç, Uygur Türkleri, s. 44.

⁵⁰ İzgi, Böğü Kağan, s. 31.

⁵¹ Töles boyları arasında gösterilmeyen Ediz boyu, Sır Derya'nın kuzeyinde yaşamışlardır. Fakat daha sonraları Baykal gölünün güney doğusunda Tola ırmağı havalisinde yaşamışlardır. Batı Göktürk Devleti'ne bağlı olarak yaşadıkları anlaşılan Edizlerin, 2000'e yakın askeri bulunmakta idi. Fetret döneminde Çin'e itaatlerini arz eden Çikler, onlara bağlı eyalet olarak yönetilmeye başlamışlardır. II. Göktürk Devleti'ne karşı isyan etmişler ve Kapgan Kağan'ın kendileri üzerine geldiğini haber alınca da, kaçarak T'ang İmparatorluğu'na sığınmışlardır. Bkz. Taşağıl, Türk Boyları, s.49-50.

⁵² Mackerras, "Uygurlar", s.427.

⁵³ Emet, "Uygur Türkleri", s. 234.

Uygur Devleti'nin Yenisey Kırgızları İle İlişkileri

tamamen halledilmiş değildi. Bağımsızlık için fırsat kollayan Yenisey Kırgızları, 795 yılında Kutluk Bilge Kağan'ın Uygur kağanı olması ve devamında meydana gelen otorite boşluğundan faydalanarak isyan etmişlerdir. Fakat Kutluk Bilge Kağan, Yenisey Kırgızlarına çok ağır bir darbe indirerek onları yenmiştir⁵⁴. Bu sefer hakkında Çince yazılmış Karabalasagun yazıtında şu satırlar bulunmaktadır:

“Kuzeyde Kırgız Devleti 400.000'den fazla ok atan askeri ile en başta bulunuyordu. Onlar isyan çıkardılar. Ve kağanımız ki küçükken asıl kahraman, zeki, gerçek savaşçı ve otoriter idi. İnsanı gözünden vuracak kadar keskin nişancıydı. Ke-Han'ın (Kutluk Bilge'yi Kağan) attığı okla, Kırgız Ajosu savaş meydanında öldürüldü. Sığırlar, atlar, ekinler, silahlar, dağ gibi savaş meydanında yığıldı. O'nun devleti parçalanmış ve yok olmuştu. Yurdunda sağlam bir şey kalmamıştı. Yurdunda diri adam bırakılmadı.”

Karabalasagun yazıtındaki bilgilerin tamamının doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu kitabenin Sogd dilindeki nüshasında Kırgız askerlerinin okçularının⁵⁵ sayısı 200.000 olarak verilmektedir. Fakat Yenisey Kırgızlarının hayvanlarıyla beraber tamamen kılıçtan geçirildiği bilgisi gerçekten uzak bir beyandır. Çünkü Yenisey Kırgızları, Kutluk Bilge Kağan'dan ağır bir darbe yedikten kısa bir süre sonra, bağımsızlıklarını kazanabilmek için yeniden mücadeleye girişmişlerdir⁵⁶. Buna mukabil Uygurların 795 yılındaki zaferi, Yenisey Kırgızlarının olduğu kadar, Türkistan tarihi bakımından da büyük bir önem taşımaktadır. Kırgız zaferi ile Uygur Kağanlığı siyasi, askeri, ekonomik açıdan zirveye ulaşmıştır. Uygur Devleti Türkistan'da en geniş sınırlara sahip olduğu gibi, siyasi hâkimiyetlerine gölge düşüren hiç bir problemleri kalmamıştır. Yani Uygurlar bugünkü Turfan bölgesine kadar olan topraklara hâkim olmuşlar ve Kırgızların Kögmen Dağlarının güneyi ile ilişkileri tamamen kesilmiştir. Bu yüzden Kırgızlar daha kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır⁵⁷. Bu durum Yenisey bölgesinin ekonomik gücünü elinde bulunduran Kırgızları oldukça zor durumda bırakmıştır. Çünkü Yenisey bölgesindeki demir cevherine sahip olan Kırgızlar, Tibet, İran ve Arap ülkelerine Karluk yolu ile madenlerini

⁵⁴ Gömeç, Kırgız Türkleri, s. 26.

⁵⁵ Yu. S. Hudyakov, Kırgızı na Prostorah Azii, Bişkek 1995, s.47.

⁵⁶ Karayev, Türklerle Kağanlıkları, s.89.

⁵⁷ Emet, “Uygur Türkleri”, s.234.

göndermişler ve karşılığında çeşitli mallar ithal etmişlerdir⁵⁸. 795 savaşı sonucunda geri çekilmek zorunda kalınca, Kırgızların hâkimiyetinde bulunan ticaret yolları Uygurların kontrolü altına girmiştir. Kutluk Bilge Kağan'ın Tibetlilere, Karluklara ve Kırgızlara üstünlük sağlanması neticesinde; Uygurlar İpek Yolu'nun stratejik bölgelerine hâkim olmuşlardır. Özellikle Kuzeydeki Kırgızların Uygurlara tabii olmasıyla demir ticaretinin kontrolü Ordubalıg'ın eline geçmiştir⁵⁹.

795 mağlubiyetinden kısa bir süre sonra Kırgızlar, hem Uygurlardan intikam almak hem de yeniden bağımsız olmak için fırsat kollamaya başlamışlardır. Uygur tarihçisi Turgun Almas'a göre Kırgızların aradığı bu fırsat 808 yılında Uygur kağanının ölümüyle ortaya çıkmıştır⁶⁰. Ay Tengri'de Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan'ın (808–821) Uygur tahtına geçmesini fırsat bilen Kırgızlar, Uygurlara karşı hazırlıklara başlamışlardır. Uygurların Doğu Türkistan'da özellikle Beşbalık için Tibetliler ile vermiş olduğu mücadeleden de yararlanan Kırgızlar 810 yılında harekete geçmişler ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Uygur Kağanı Alp Bilge Kağan Kırgızların isyanını haber aldığıında İpek Yolu hâkimiyeti için Tibetliler ile mücadelesi devam ediyor olmasına rağmen, ani bir şekilde, 200.000 kişilik ordusuyla Kırgızlar üzerine yürümüştür⁶¹. 810 yılında Yenisey nehrinin yukarı kısımlarında Kırgızlara saldırmış ve Yenisey boylarına gelince, Kırgızların şiddetli direnişleriyle karşılaşmıştır⁶². Tibetlilerle mücadelesinde arkasında kendisine itaat etmemiş kavim bırakmak istemeyen Alp Bilge Kağan, Kırgızların bütün güçleriyle karşı koymalarına rağmen, Onları mağlup etmiştir⁶³. Birçok Kırgız'ın öldürüldüğü 810 seferi, Uygurların Kırgızlar a karşı galip geldiği son sefer olması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü 810 yılından sonra Uygurlar, siyasi, askerî vb. açıdan gerilemeye başlamıştır. Bu dönemden sonra Uygurlar ile Yenisey Kırgızları arasındaki mücadele 820 yılında tekrar başlamış ve 840 yılında kadar devam etmiştir⁶⁴. Adı geçen bu dönemde Yenisey Kırgızlarının Uygur Kağanına boyun eğdiği bir dönemin yaşanmadığı ifade edilmektedir⁶⁵.

⁵⁸ İzgi, Böğü Kağan, s. 32.

⁵⁹ Çakan, Orta Asya Türk Tarihine Giriş, s.307.

⁶⁰ Almas, Uygurlar, s.157.

⁶¹ Michael R. Drompp, The Uighur Empire, s.225.

⁶² Almas, Uygurlar, s.158.

⁶³ Drompp, The Uighur Empire, s.226.

⁶⁴ Hudyakov, Kırgızı na..., s.50.

⁶⁵ Bartold, Kırgızlar, s.29.

Uygur Devleti'nin Yenisey Kırgızları İle İlişkileri

Sonuç itibariyle kurulduğu andan itibaren Kırgızlara üzerinde egemenlik kurmak isteyen Uygur Devleti, bu amaçla Yenisey bölgesine beş sefer tertip etmiştir. Bu seferlerden ilki Uygur Devleti'nin her bakımdan gelişme kaydettiği Moyen-Çor döneminde gerçekleşmiştir. 752 yılında gerçekleştirilen bu seferle, Yenisey Kırgızlarının yalnızlaştırılması politikası takip edilmiştir. Moyen-Çor'un Kırgızlara karşı tatbik etmiş olduğu bu politika, Uygur Devleti'nde iktidara gelen Tiginler tarafından da titizlikle takip edilmiştir. Yenisey bölgesine düzenlenen ikinci sefer ise Böğü Kağan zamanındadır. Bu sefer ile birlikte Kırgızların yenilgiye uğramasıyla artık Çin, onları Uygurlara karşı kışkırtma politikasından vazgeçmiştir. Fakat Kırgızlar almış oldukları her yenilgiden sonra, intikam almak hırsıyla hareket etmeye başlamışlardır. Bu amaçla Uygur Devleti'ndeki hanedan değişikliğine müdahil oldukları ifade edilebilir. Diğer taraftan Uygur Devleti Alp Ulug Bilge Kağan ve Kutlug Bilge Kağan zamanlarında Kırgızlara, isyan etmeleri sebebiyle ağır darbe vurmuşlardır. Bununla birlikte Kırgızlar Ötüken'de kurulmuş olan devletlere karşı kin ile hareket etmişlerdir. 810 yılında Uygur Devleti'ne karşı isyan etmelerinden dolayı bu sefer Alp Bilge Kağan zamanında, Kırgızlar üzerine son sefer düzenlenmiş ve bu sefer neticesinde Kırgızlar on yıl süreyle Uygur hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Ötüken'de kurulmuş olan devletlerin Kırgızlara karşı takip etmiş oldukları politika, 840 yılında Ötüken coğrafyasına gerçekleşecek olan Kırgız baskınının tarihî alt yapısını oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Ahmetbeyoğlu, Ali; Sorularla Eski Türk Tarihi, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Almas, Turgun; Uygurlar, (Çeviren: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Aydın, Erhan; Uygur Kağanlığı Yazıtları, Kömen Yayınları, Konya 2011.

Bartold, Vasily Viladimiroviç; Kırgızlar, Çeviren: Ufuk Deniz Aşçı, Kömen Yayınları, Konya 2002.

Bartold, Vasily Viladimiroviç; Kırgız cana Kırgızistan Tarihi Boyunca Tandalma Emgekter, Bişkek 1997.

Bartold, Vasily Viladimiroviç; Orta Asya: Tarih ve Uygarlık, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Biçurin, Nikita Yakovleviç; Sobraniye Svedeniy o Narodah Obıtavşih Sredney Azii v Drevniye Vremena, Almatı 1998.

Çakan, Varis Abdurrahman; Orta Türk Tarihine Giriş, C.1, A Kitap Yayınları, Ankara 2015.

Çandarlıoğlu, Gülçin; “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.193-214.

Donuk, Abdülkadir; Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler, Türk dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1988.

Drompp, Michael R.; Tang China and The Collapse of The Uighur Empire: A Documentary History, Brill Leiden-Boston, 2005.

Emet, Erkin; “Uygur Türkleri ”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.233-237.

Esin, Emel; “Orduğ: Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, Tarih Araştırmaları Dergisi, VI/10-11 1968, s.135-215.

Golden, Peter B; Türk Halkları Tarihine Giriş, Çeviren: Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum 2006.

Gömeç, Saadettin; “Türk Tarihinin Kahramanları: “Tun Baga Tarkan”, Orkun, Sayı 82, İstanbul 2004, s.2-4.

Gömeç, Saadettin; Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Akçağ Yayınları Ankara 1997.

Gömeç, Saadettin; Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

Gumilev , Lev Nikolayeviç; Eski Türkler, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.

Hudyakov, Yu. S.; Kırgızı na Prostorah Azii, Bişkek 1995.

İzgi, Özkan; Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Kamalov, Ablet; “Uygur İmparatorluğu (744-840)”, Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.225-232.

Karayev, Ömürkul; Türk ve Kağanlıkları, Çeviren: Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Kızlasov, L.R.; Hakasların Hükümdarlık Unvanı Ajo ve Yenisey Runik Yazılarının Kullanıştan Kaldırılması Zamanı Hakkında, (Çeviren: Ahat Salihov, Gülcemal Alhanlıoğlu), *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.88, s.50-52.

Uygur Devleti'nin Yenisey Kırgızları İle İlişkileri

Klyashorny, S. G. -T.İ. Sultanov, Kazakistan: Türk'ün Üç Bin Yılı, Çeviren: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Kocobekov, Muratbek; *Orta Asırlarda Kırgız Türklerinin Uruk Münasebetleri*, (Çeviren: Mustafa Kalkan), *Türk Yurdu*, (Kırgızistan Özel Sayısı), Kasım 2001, C.21, S. 171,s.53-69.

Mackerras, Colin; "Uygurlar", Çeviren: Şinasi Tekin, Erken İç Asya Tarihi, Derleyen: Denis Sinor, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2009, s. 425-458.

Ögel, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 2001.

Salman, Hüseyin; "Karluklar", Türkler, C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.421-424.

Taşagıl, Ahmet; "Uygurlar", Türkler, C.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 215-224.

Taşagıl, Ahmet; Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Türk Tarih Kurumu Yayını Ankara 2004.